

Cần đảm bảo cho các nhà khoa học có được khả năng tư duy độc lập và sáng tạo

PGS.TS PHẠM BÍCH SAN

Liên hiệp các Hội Khoa học và Kỹ thuật Việt Nam

Để tránh sự tụt hậu về khoa học và công nghệ (KH&CN), không chỉ với thế giới nói chung mà ngay cả với các nước Đông Nam Á, theo tác giả, những chính sách về KH&CN cần đặt ra các mục tiêu và nhiệm vụ rõ ràng trong bối cảnh hiện nay. Điều then chốt nhất trong chính sách đó là đảm bảo cho các nhà khoa học có được khả năng tư duy độc lập và sáng tạo.

Như chúng ta đã thấy, các giải thưởng Nobel khoa học phần lớn thuộc về người Mỹ, người Pháp, người Anh và người Nhật (nhiều nhất vẫn là người Mỹ). Những quốc gia có những chủ nhân đoạt được giải thưởng cao quý này là những quốc gia có nền khoa học hiện đại, có quyền tự hào rằng dân tộc mình đang có sự đóng góp cho sự phát triển khoa học của nhân loại.

Vậy còn tình hình khoa học, giáo dục nước ta thì sao? Đã không có một trường đại học nào của Việt Nam được đứng trong bảng xếp hạng 500 trường đại học đứng đầu thế giới. Số lượng bài báo công bố quốc tế của cả nước với 90 triệu dân trong một năm chỉ bằng số lượng của Đại học Chulalongkorn, Thái Lan. Còn số bằng sáng chế, phát minh thì khỏi phải nói: đếm trên đầu ngón tay. Vậy mà số giáo sư, tiến sĩ của chúng ta nhiều nhất

Đông Nam Á. Chúng ta cũng có một số lượng không nhỏ các viện nghiên cứu, cả của Nhà nước và ngoài Nhà nước. Cả nước thì đua nhau thi vào đại học và hàng trăm đại học đã được mở ra trong mấy năm vừa qua nhưng hiện nay, như một bệnh dịch lây lan, hết tỉnh này đến tỉnh khác từ chối tiếp nhận người có bằng tại chức và các doanh nghiệp đều than phiền rằng không tuyển được người có tay nghề sẵn sàng cho vị trí công việc cần đến họ. Chúng ta đang có một số lượng lớn những người làm khoa học nhưng lại có rất ít người có tay nghề làm khoa học - có các công trình công bố đạt chuẩn quốc tế. Và đương nhiên không có ai, hay gần như không có ai, có nghiệp khoa học, tức là những người lao động quên mình trong khoa học và được ghi nhận bằng các giải thưởng khoa học quốc tế tầm cỡ.

Câu hỏi đặt ra là làm thế nào để chặn đứng được sự tụt hậu đó, không chỉ với thế giới nói chung

mà ngay cả so với các nước Đông Nam Á láng giềng? Những chính sách về giáo dục, về KH&CN thật sự nghiêm túc sẽ phải đặt ra các mục tiêu và nhiệm vụ gì trong bối cảnh cụ thể này?

Để trả lời câu hỏi nêu trên có lẽ cần phải nhìn lại quá trình hiện đại hoá của chúng ta kể từ khi giành được độc lập đến nay. Lúc đó, tiếp thu truyền thống của các cụ nhà nho của phong trào Duy tân vĩ đại, chúng ta đã tập trung vào phát triển khoa học tự nhiên, khoa học kỹ thuật và không quan tâm đầy đủ đến các ngành khoa học xã hội hiện đại như kinh tế học, xã hội học, luật học và nhiều chuyên ngành khác cần cho việc tổ chức và xây dựng một xã hội hiện đại. Khi cử sinh viên đi học nước ngoài, vào những năm 70 của thế kỷ trước, một thời gian dài các sinh viên giỏi nhất được cử đi học khoa học tự nhiên; kém hơn một chút đi học kỹ thuật và cuối cùng mới là đi học khoa học xã hội... Vậy mà kinh nghiệm của

Nhật Bản trong quá trình hiện đại hoá cho thấy: để phát triển và hiện đại hoá một quốc gia, vấn đề không phải là khoa học và kỹ thuật, mà là cách tổ chức xã hội có cho phép khoa học và kỹ thuật phát triển hay không. Cụ thể hơn, câu chuyện là ở chỗ xã hội đảm bảo cho người ta khả năng tư duy độc lập và sáng tạo như thế nào. Đây có lẽ là vấn đề then chốt nhất trong việc phát triển KH&CN nói riêng, phát triển quốc gia nói chung. Tức là câu chuyện về dân chủ. Tuy nhiên, việc này đã được thảo luận tại Ủy ban Khoa học xã hội Việt Nam hơn 30 năm trước, đã được thảo luận về quyền được sai lầm trong khoa học xã hội 20 năm trước và hiện đề án về Quy chế cho diễn đàn tư vấn, phản biện và giám định xã hội đã được xây dựng trong hơn 3 năm nay vẫn chưa cho ra kết quả. Đây có thể coi là điều kiện cần cho việc phát triển KH&CN ở Việt Nam mà thiếu nó chúng ta sẽ không bao giờ có được những đột phá trong

nghiên cứu và sáng tạo.

Bên cạnh đó, còn cần phải có những điều kiện khác, những điều kiện đủ, thì KH&CN nước nhà mới phát triển được.

Theo chúng tôi, có ít nhất 4 vấn đề lớn cần được giải quyết ở đây.

Trước hết, hệ giá trị của xã hội cần có sự thay đổi trong cách nhìn nhận đối với những người làm công tác khoa học - những trí thức. Những người này cần phải được tôn trọng như những người làm nghề cao quý trong xã hội, chứ không phải tôn trọng trước hết là những người làm quản lý, hay nói nôm na là những người có chút quan chức. Đi làm quan chức đòi hỏi trước tiên là sự chấp hành đúng các chỉ thị của cấp trên. Còn làm khoa học, hay nghề trí óc thì sự tìm tòi sáng tạo phải là phẩm chất hàng đầu. Đem cách hành xử của bộ máy hành chính áp cho những người trí thức thì những người trí thức không làm

được tốt cái việc mà theo chức năng họ phải làm. Còn đánh giá họ thấp thì họ không muốn làm.

Tiếp đó, cách tổ chức tách rời hệ thống nghiên cứu với hệ thống đào tạo theo mô hình Liên Xô (trước đây) đã là một thảm hoạ cho khoa học và giáo dục: trường đại học không có giảng viên giỏi để giúp sinh viên có đủ kiến thức mới, có khả năng để có thể sớm bước vào nghiên cứu khoa học, trong khi các viện nghiên cứu thiếu sự tiếp xúc với sinh viên, nguồn nhân lực có chất lượng cho nghiên cứu trong tương lai. Giải pháp cho vấn đề này khá đơn giản: phải đưa các viện nghiên cứu cơ bản về lại các trường đại học, các phòng thí nghiệm hay viện công nghệ về doanh nghiệp, hay tốt hơn là thành lập các doanh nghiệp KH&CN vận hành theo cơ chế thị trường. Và cũng phải thiết lập các viện tư vấn chính sách độc lập giống như ở các nước phát triển. Nhưng phải có ý chí chính trị lớn lao mới làm được điều này vì có mấy ai đang nghiên cứu, đang không có sự ràng buộc trách nhiệm chặt chẽ nào, lại muốn về đi dạy “lũ sinh viên” nhiều thắc mắc và ngộ ngược như quý!

Nhưng nếu chỉ có vậy thì chưa đủ. Cần phải có cách thức để đánh giá hiệu quả hoạt động của các nhà khoa học và không thể đánh giá theo kiểu hành chính, như chúng ta thường làm, là đến chỗ làm việc đúng giờ và hoàn thành công việc theo kế hoạch. Đơn giản chỉ là vì không thể lập kế hoạch cho khoa học kiểu như đến giờ G thì phát minh ra công thức A, còn đến giờ G+1 thì phải ra công thức B. Cũng như người

ta khi say việc có thể quên giờ giấc...

Để làm việc này thì cần thiết phải cải tổ các tạp chí khoa học và các hội đồng đánh giá. Ở đây, các tiêu chuẩn chuyên môn phải là cái duy nhất để chọn người đứng đầu các tạp chí và tham gia các hội đồng. Còn đánh giá công nghệ thì được minh chứng qua việc đăng ký sáng chế và sự chấp nhận của thị trường, công nghệ phải bán được thì công nghệ đó mới có ích.

Vấn đề cuối cùng là cách trả thù lao cho những người làm công tác khoa học, những người lao động trí óc. Khoa học là phát minh của các cá nhân, không có phát minh tập thể. Vậy thì trả thù lao bình quân như nhau cho tất cả mọi người sẽ không còn khoa học. Việc quyết định mức chi cho công tác khoa học một cách hợp lý không thể do người cán bộ tài chính quyết định, vì họ sẽ biến hoạt động sáng tạo thành công việc của lao động giản đơn. Nếu cứ như thế, chúng ta sẽ mãi mãi không có khoa học. Tệ hơn thế, lao động khoa học thật rất vất vả, trong khi chia nhau tiền làm khoa

học thoải mái hơn nhiều. Lâu dần người ta không làm khoa học được nữa... Chỉ còn cách là khoán gọn và trả tiền theo kết quả được đánh giá bởi các công trình, các nghiệm thu nghiệm túc và trả thù lao của thị trường.

Tất cả những vấn đề này đang được thực tiễn cuộc sống đặt ra một cách nghiêm túc. Hiểu được sự đòi hỏi của cuộc sống cần thay đổi cách làm khoa học này thì ai cũng hiểu. Nhưng triển khai thay đổi những rào cản này, thì tiếc thay, chẳng mấy ai am tường là thị trường đang ứng xử với hoạt động khoa học như thế nào.

Mới đây, Ban Chấp hành Trung ương Đảng khóa XI đã ra Nghị quyết Trung ương 6 về "Phát triển KH&CN phục vụ sự nghiệp công nghiệp hóa, hiện đại hóa trong điều kiện kinh tế thị trường định hướng XHCN và hội nhập quốc tế" và Kỳ họp thứ 4 Quốc hội khóa XIII đã cho ý kiến về Dự thảo Luật KH&CN sửa đổi. Đây là những tín hiệu khả quan cho sự phát triển và những bước đột phá của KH&CN, thể hiện quyết tâm của Đảng và Nhà nước ta trong việc thúc đẩy nền KH&CN nước

nhà. Là một nhà khoa học, tôi mong muốn những đổi mới trong chính sách KH&CN cần thể hiện được những nội dung sau đây:

- Đảm bảo điều kiện pháp lý cho các nhà khoa học có khả năng tư duy độc lập và sáng tạo, đặc biệt là trong lĩnh vực khoa học xã hội có nhiều vấn đề nhạy cảm.

- Đưa các viện nghiên cứu cơ bản về lại các trường đại học, các phòng thí nghiệm hay viện công nghệ về doanh nghiệp, hay tốt hơn là thành lập các doanh nghiệp KH&CN vận hành theo cơ chế thị trường.

- Thiết lập các viện tư vấn chính sách, nghiên cứu áp dụng mô hình think tank (tên gọi một loại hình tổ chức tập hợp các chuyên gia nhiều chuyên ngành để nghiên cứu các vấn đề kinh tế, chính trị, xã hội, quân sự, ngoại giao..., nhằm đưa ra các lý thuyết, sách lược, ý tưởng, giải pháp... có tính chất tư vấn, hiến kế cho lãnh đạo quốc gia) để xây dựng các chính sách phát triển KH&CN.

- Cải cách các tạp chí khoa học và các hội đồng để đánh giá kết quả nghiên cứu một cách nghiêm túc và khách quan nhất.

- Nghiên cứu và áp dụng triệt để cơ chế khoán gọn và trả thù lao theo kết quả nghiên cứu được đánh giá bởi các công trình đăng trên tạp chí khoa học, các kết quả nghiệm thu trên cơ sở thành lập các hội đồng thực sự nghiêm túc ■